

Anna Krochmal

(Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa)

ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE I HISTORYCZNE DO PODZIAŁÓW ADMINISTRACYJNYCH GALICJI (1772–1918)

Integralną częścią wielu badań historycznych jest analiza dokumentacji kartograficznej zachowanej do danego tematu. W wielu przypadkach zarówno historycy, jak też kartograf sięgają do tego samego typu źródła, choć każdy z nich wykorzystuje je pod innym kątem. Celem artykułu jest przedstawienie bazy źródłowej zgromadzonej w archiwach na terenie Polski i Ukrainy, służącej obu typom badaczy, jak też zwrócenie uwagi na niektóre problemy metodyczne, z którymi stykają się historycy zajmujący się dziejami administracyjno-politycznymi Galicji. W artykule uwagę skoncentrowano na materiałach archiwalnych odnoszących się do zagadnienia podziałów administracyjnych Galicji, przy czym wzięto pod uwagę zarówno administracyjne podziały państwowe, jak i podziały kościelne różnych wyznań funkcjonujących na terenie Galicji. Należy stwierdzić, że dotychczasowa, dość obszerna historiografia na temat dziejów Galicji, pozostawia bez wyjaśnienia wiele pytań w tym obszarze. Większość opracowań wykorzystywanych przez historyków powinna zostać zweryfikowana w oparciu o licznie zachowane źródła archiwalne, zgromadzone zarówno w archiwach państwowych, jak i kościelnych. Krytycznego podejścia i weryfikacji w oparciu o archiwalia wymagają też treści zawarte w dokumentacji kartograficznej, powstałej w okresie istnienia Królestwa Galicji i Lodomerii¹.

Jednym z kluczowych problemów badań historycznych z zakresu dziejów ustrojowych obszaru Galicji jest ustalenie stosowanej terminologii. Dotyczy to zwłaszcza 1. połowy XIX w., w stosunku do której należałoby uporządkować

¹ Jedną z prób nowej analizy i oceny bazy kartograficznej dotyczącej Galicji Wschodniej jest praca Franciszka Faluszczaka, *Kartografia Galicji Wschodniej w latach 1772–1914*, Rzeszów 2011. Por. tenże, *Stan badań i perspektywy badawcze w odniesieniu do dziejów kartografii galicyjskiej. Zarys problematyki [w:] Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaszkiłniak, t. 2, Rzeszów 2011, s. 362–378. Podobne podsumowanie w odniesieniu do badaczy ukraińskich zestawiono w publikacji *Картографія та історія України. Збірник наукових праць*, Львів-Київ-Нью Йорк 2000.

zarówno dane dotyczące zmian podziałów administracyjnych Galicji, jak też używanych w odniesieniu do różnych jednostek administracyjnych terminów. Dla jednostek podziału administracyjnego średniego szczebla w tym okresie używa się określeń: obwód, okręg, cyrkuł, bez sprecyzowania, czy są to w zamyśle autorów pojęcia zamienne, czy też oznaczają jednostki różniące się między sobą organizacją i zakresem terytorialnym. Wyjaśnieniu wskazanych problemów nie służy nadal niedostateczny stopień znajomości funkcjonowania kancelarii najważniejszych urzędów administracji austriackiej na ziemiach polskich oraz stosowanej w nich terminologii. Problem ten wymaga szczegółowej analizy zachowanych wytworów tych kancelarii².

Wspomniane problemy terminologiczne dotyczą zwłaszcza dwóch przedziałów czasowych: lat 1772–1815, kiedy następowały częste zmiany graniczne, a organa władzy administracyjnej i politycznej dla Galicji dopiero się kształtowały oraz okresu 1848–1867, gdy po wydarzeniach związanych z Wiosną Ludów zaczęły się przekształcenia ustrojowe w monarchii habsburskiej, co wywarło wpływ na zmiany w ustroju administracyjnym i politycznym Galicji. Wprawdzie dla wymienionych przedziałów czasowych istnieje dość obszerna podstawa kartograficzna w postaci map Fryderyka von Miega³, Josepha Liesganiga⁴, Antona Mayera von Heldensfelda⁵ i współpracującego z nim Hieronima Benedictiego, map katastralnych⁶ oraz wojskowych⁷, jednak treści w nich zawarte, skupiają się na topograficznym obrazie Galicji i nie dają odpowiedzi na wiele zagadnień ustrojowo-administracyjnych.

² Problemy opracowania akt austriackich oraz terminologii stosowanej w administracji austriackiej w latach 1772–1918 były przedmiotem prac zespołu naukowego archiwistów, ich rezultaty zostały zaś zawarte w publikacji: *Z badań nad dziejami kancelarii i opracowania akt austriackich z XVIII–XX wieku na ziemiach polskich*, red. J. Gaul, Warszawa 2010.

³ *Karte des Konigreiches Galizien und Lodomerien*, Wien 1779–1782 (skala 1: 28 000). Mapa ta została zdigitalizowana i przygotowana do druku w ramach realizacji grantów badawczych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Narodowego Centrum Nauki. W realizację czterech bliźniaczych projektów edytorskich w latach 2008–2014 zaangażowało się 5 instytucji naukowych. Pełna edycja mapy ma objąć 15 tomów, do 2016 r. zaplanowano wydanie pierwszych siedmiu. Zob. *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, t. 1–7, Kraków 2014.

⁴ *Regna Galiciae et Lodomerie Josephi II et Mariae Theresiae in 1790*, Wien 1790. Jego autorstwa jest też wykaz miejscowości z terenu Galicji pt. *Index locorum omnium Galiciae, Lodomeriae*, Lwów 1794.

⁵ *General-Carte von Westgalizien*, Wien 1808. Mapa jest pomniejszeniem zdjęcia wojskowego w skali 1:28 800, wykonanego pod kierunkiem A. Mayera von Heldensfelda w latach 1801–1804. Oryginały zdjęcia w 275 arkuszach wraz z opisem Galicji Zachodniej a także przeróbki rękopiśmienne w skali 1:115 200 i 1:172 800, znajdują się w Kriegersarchiv w Wiedniu. W 1809 r. ukazało się drugie pomniejszenie wymienionego zdjęcia, w skali 1:288 000.

⁶ Na temat tzw. katastru galicyjskiego, zob. *Stały kataster w Galicyi*, Lwów 1866; *Kataster gruntowy w świetle cyfr i rzeczywistości*, Lwów 1933; J. Stoksikówna, *Galicyjski kataster gruntowy. Jego geneza, dzieje i spuścizna aktowa*, „Archeion”, t. 63, 1975, s. 165–187.

⁷ Wojskowe mapy topograficzne, wydawane przez założony w 1839 r. Instytut Wojskowo-Geograficzny w Wiedniu, są obecnie bardzo rozproszone i przechowywane w wielu archiwach i bibliotekach polskich. Niektóre archiwa opublikowały bardziej szczegółowe informacje o tych cennych źródłach; zob. J. Skwara, *Galicja na wojskowych mapach topograficznych z przełomu wieków XIX i XX w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 12, 1997, s. 139–150.

Specyfiką pierwszego okresu funkcjonowania nowego podziału terytorialnego Galicji po 1772 r. była jego dwustopniowość. W odróżnieniu od czeskich czy niemieckich ziem wchodzących w skład monarchii, pierwszy podział administracyjny Galicji dokonany w 1773 r. był podstawą utworzenia 6 rozległych terytorialnie cyrkułów (Kreise), które dzieliły się na 59 mniejszych okręgów (Kreisdistrikten), zwanych też, w tłumaczeniu na język polski, dystryktami. W 1775 r. liczbę okręgów ograniczono do 19, zaś w 1782 r. zniesiono dwustopniowość, pozostawiając podział na 19 jednostek administracyjnych na czele ze starostą, zwanych odtąd cyrkułami. Podlegały one bezpośrednio władzy centralnej dla Galicji, jaką było Gubernatorstwo Krajowe (Gubernium) we Lwowie. Cyrkułom z kolei podlegały jednostki niższego szczebla — dominia, złożone ze zwartych kluczy dóbr (najczęściej kilku wsi). Dla ułatwienia działań administracji austriackiej cyrkuły dzielono na mniejsze części (Bezirke i Hauptbezirke), obejmujące po kilka lub kilkanaście dominiów. Obok administracji państwowej działał w ograniczonym zakresie samorząd w postaci gmin i magistratów miejskich. Ukształtowany w 1. połowie XIX w. ustrój polityczny Galicji oraz jej podział administracyjny uległ zmianie wraz z początkiem ery autonomicznej. Cyrkuły zostały wówczas zastąpione przez powiaty, których liczba do 1914 r. ulegała kilkukrotnym zmianom. Podstawowym utrudnieniem dla badaczy tego okresu jest fakt, iż granice powiatów politycznych nie pokrywały się z tzw. powiatami katastralnymi oraz sądowymi. Wszystkie wymienione podziały państwowe nie pokrywały się z kolei z podziałami kościelnymi, przy czym każde z wyznań funkcjonujących na obszarze Galicji miało własną organizację terytorialną, która ulegała zmianom. Jednym z celów polityki austriackiej była likwidacja tych różnic i stopniowe dostosowywanie kościelnych podziałów terytorialnych do granic administracyjnych jednostek państwowych.

Wymienione powyżej problemy badawcze powinny być wyjaśniane poprzez wykorzystanie przechowywanych w archiwach państwowych i kościelnych zbiorów kartograficznych skonfrontowanych ze źródłami typowo historycznymi. Opracowanie pierwszych map Galicji wiąże się z potrzebami wojskowymi monarchii habsburskiej, w której po doświadczeniach wojny siedmioletniej (1756–1763) powstał plan wykonania topograficznego zdjęcia wszystkich krajów rządzonych przez Habsburgów. Na polecenie cesarzowej Marii Teresy w latach 1763–1764 powstały mapy topograficzne austriackiej części Śląska (księstwa cieszyńskie, opawskie i nyskie). Prace kontynuowano za rządów Józefa II, a następnie niemal do końca XIX w. W ich ramach wykonano trzy zdjęcia wojskowe krajów monarchii, w tym Galicji: pierwsze w latach 1764–1784, drugie w latach 1806–1862 i trzecie w okresie 1869–1887⁸.

Jednym z pierwszych opracowań kartograficznych, przygotowanym po I rozbiórce Polski na polecenie władz austriackich, była tzw. mapa Miega, nazwana tak od nazwiska kierującego pracami nad jej powstaniem. Ta kompletna, wielkoskalowa mapa Królestwa Galicji i Lodomerii, przygotowywana od 1775 r.,

⁸ Obecnie mapy wykonane w ramach kolejnych trzech zdjęć wojskowych są dostępne *online* dzięki projektowi MAPIRE, realizowanemu przez Austriackie Archiwum Państwowe we współpracy z archiwami węgierskimi i chorwackimi oraz środowiskami naukowymi z wymienionych krajów. Zob. <http://mapire.eu/en/> <dostęp: 2015–10–15>.

sporządzona została ostatecznie w latach 1779–1783. Początkowo utajniono ją ze względu na jej znaczenie militarne. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości odnalazł ją w zbiorach wiedeńskich profesor Ludomir Sawicki, w latach 1919–1920 pracujący jako członek Komisji Likwidacyjnej, skierowany do Wiednia przez władze odradzającego się państwa polskiego. Mapa Miega nie została jednak objęta akcją rewindykacji do Polski dóbr kultury i nauki po byłej monarchii austro-węgierskiej. Rękopis mapy jest przechowywany w Kriegsarchiv (Archiwum Wojny) w Wiedniu. Składa się na nią 413 wielkoformatowych arkuszy podstawowych i kilkadziesiąt arkuszy dodatkowych o łącznej powierzchni ok. 115 metrów kwadratowych oraz 6 tomów opisów, zawierających komentarze do poszczególnych map, tom kalkulacji tonometrycznych, wykaz miejscowości i osobny spis poprawek nazewnictwa. Mapa Miega obejmuje tereny dawnych województw: krakowskiego, sandomierskiego, ruskiego i bełskiego oraz fragmenty Wołynia i Podola. Są to terytoria Rzeczypospolitej, które zostały włączone do Austrii w wyniku aneksji starostw nowotarskiego, czorsztyńskiego i sądeckiego w 1770 r. oraz ziemie zagarnięte w I rozbiórce w 1772 r. (bez starostwa spiskiego). W czasie kwerendy w Archiwum Wojny w Wiedniu Sawicki dokonał przeglądu całości zasobu tej instytucji pod kątem kartografii ziem polskich, w tym obszaru Galicji. Według opublikowanych przez niego danych, dział map tego archiwum obejmował w sierpniu 1919 r. ponad 22 tys. egzemplarzy, z tego około 2500 map odnosiło się do ziem polskich⁹. Pochodziły one z okresu po 1750 r., a wśród nich na szczególną uwagę zasługiwały oryginalne zdjęcia zachodniej i wschodniej części Galicji wykonane pod kierownictwem austriackiego jezuity, geodety i astronoma Josepha Liesganiga (1719–1799)¹⁰ oraz oficera armii austriackiej Mayera von Heldensfelda (1765–1842), współpracującego z Hieronimem Benedicti. Pracom nad mapami topograficznymi Galicji w latach 1801–1804, prowadzonymi przez Heldensfelda poświęcił Sawicki odrębne opracowanie¹¹.

Jednym z najcenniejszych informacyjnie zbiorem źródeł kartograficznych jest niezastąpiony do dziś tzw. kataster galicyjski, którego dokumentacja obejmuje ponad 40 tys. map i opisowych materiałów pomocniczych (głównie tzw. operatów). Są one rozproszone w archiwach na terenie Polski (archiwa państwowe w Katowicach, Krakowie, Przemyślu, Rzeszowie) oraz Ukrainy (archiwa we Lwowie, Stanisławowie i Tarnopolu)¹². Opis prac związanych z dokonywaniem

⁹ L. Sawicki, *Spis map Archiwum Wojennego w Wiedniu odnoszących się do ziem polskich*, Warszawa 1920.

¹⁰ Zob. *Abbe Joseph Liesganig zur 150. Wiederkehr seines Todestages*, „Osterreichische Zeitschrift für Vermesungswessen”, t. 37, 1949, s. 59–62.

¹¹ L. Sawicki, *Pułkownika Antoniego Barona Mayera von Heldensfeld zdjęcia topograficzne w Polsce w latach 1801–1804*, Kraków 1928.

¹² Informacje na temat zbiorów katastralnych w wymienionych archiwach, zob. B. Bobusia, *Zbiory map i operatów Katastru Galicyjskiego w archiwach Polski i Ukrainy. Rozmiar i rozmieszczenie zasobów*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 13, 1998, s. 97–99; O. Maciuk, *Zbiory map i operatów katastru galicyjskiego przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie (CPAHL). Komisja Krajowa Podatku Gruntowego 1813–1939*, tamże, s. 101–107; R. Banduch, *Informacja o materiałach katastru austriackiego przechowywanych w Archiwum Państwowym w Katowicach w Oddziałach w Cieszynie i Żywcu*, tamże, s. 113–119; Z. Dyrdoń, *Informacja na temat katastru galicyjskiego w Archiwum Państwowym w Krakowie*, tamże, s. 120; M. Osiadacz, *Zbiory kartograficzne i opisowe katastru*

pomiarów przez geometrów austriackich, a następnie tworzeniem poszczególnych arkuszy map i materiałów pomocniczych (szkice polowe, indykacyjne, tzw. operaty) określiła specjalna instrukcja¹³. Prace pomiarowe na terenie Galicji oraz włączonej do niej w 1786 r. Bukowiny, prowadzono w latach 1819–1858. Były one kontynuacją prac katastralnych z końca XVIII w., w wyniku których powstała tzw. metryka józefińska, uzupełniona w XIX w. przez tzw. metrykę franciszkańską¹⁴. Jak wynika z instrukcji, XIX-wieczny kataster objął 5955 gmin galicyjskich o łącznej powierzchni 78 493 km² oraz 319 gmin na Bukowinie o łącznej powierzchni 10 450 km². Z wymienionego obszaru sporządzono 40 981 arkuszy map dla Galicji i 4821 map dla Bukowiny. Pod względem głębi informacyjnej mapy te są nadal niezastąpionym źródłem informacji nie tylko dla historyka i kartografa, ale są również wykorzystywane w bieżącej pracy współczesnych urzędów geodezyjnych. Nie mniej istotne dla badań naukowych są przechowywane w archiwach inne zbiory kartograficzne, w tym austriackie mapy wojskowe z końca XIX i początku XX w., sporządzone w skali 1:75 000 (tzw. *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Wien 1880–1916) oraz *Mapa Generalna* w skali 1:200 000, obejmujące swoim zasięgiem poszczególne powiaty galicyjskie. Stanowią one istotną pomoc kartograficzną do badania podziałów administracyjnych i dokonujących się w nich zmian na szczeblu powiatu. Z kolei podstawową mapą umożliwiającą ustalenie granic gmin galicyjskich jest, opracowana przez kartografa i oficera armii austriackiej Karla Kummerera von Kummersberga (1797–1877), mapa podziału administracyjnego Galicji z połowy XIX w. — *Administrativkarte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthumern Auschwitz, Zator und Bukowina*, in 60 Blättern (1: 115 200; Wiedeń 1855). Cennym materiałem uzupełniającym są mapy, plany oraz szkice występujące w formie załączników do dokumentacji aktowej przechowywanej w archiwach.

Warto też zwrócić uwagę na mało znane wśród badaczy zbiory archiwalne, w tym kartograficzne, zgromadzone w ośrodkach polonijnych. Jedną z cenniejszych jest kolekcja map przechowywana w jednej z najstarszych polskich instytucji emigracyjnych — Muzeum Polskim w Rapperswilu. Składają się na nią m.in. mapy Rzeczypospolitej i ziem z nią graniczących z okresu XV–XVIII w., mapy ziem dawnej Rzeczypospolitej z XIX w., w tym Galicji, czy też mapy Williama le Vasseur de Beauplan, wojskowego kartografa króla Władysława IV¹⁵. Istotne dla badań naukowych zbiory kartograficzne przechowują też: Biblioteka

galicyjskiego w Archiwum Państwowym w Przemyślu, tamże, s. 123–124; Э. Лівоська, *Кадастрові карти як джерело до історії Галичини XIX ст.* [w:] *Картографія та історія України*, s. 245–251. Zob. też http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0/?q=XARCHro:29+XTYPEro:zesp&order=syg_order&wynik=4&rpp=15&page=1#tabZesp <dostęp: 2015–11–17>.

¹³ *Instruktion zur ausführung der Vermessungen mit Anwendung des Mesztsiches behufs herstellung neuer plane für die zwecke des Grundsteuerkatasters*, Wien 1907.

¹⁴ Materiały te są przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy (dalej: CPAHU) we Lwowie. Zostały one częściowo wydane drukiem, zob. *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів*, уклад. Я. Пироженко, В. Сіверська, Київ 1965; W. Styś, *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. 2, 1932–1933, s. 57–92.

¹⁵ Szczegółowy wykaz, zob. P. Mojski, *Cartographia Rappersviliiana Polonorum*, Rapperswil 1995.

Polska w Paryżu, Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku, Instytut im. Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Muzeum Polskie w Chicago¹⁶.

Zgromadzona w archiwach polskich i obcych dokumentacja kartograficzna musi być weryfikowana oraz uzupełniana w oparciu o źródła opisowe. Podstawowy materiał opisowy do podziałów terytorialnych i administracyjnych Galicji w epoce porozbiorowej przechowywany jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy (CPAHU) we Lwowie, głównie w zespole nr 146, С.к. Namiestnictwo Galicyjskie (Галицьке намісництво, м. Львів). W jego skład wchodzi materiały pozostałe po wszechstronnej działalności centralnego dla Galicji organu władzy, jakim było w 1. połowie XIX w. Gubernium, a od połowy XIX w. — Namiestnictwo. W zespole tym zachowały się zarówno archiwalia dotyczące ustanowienia i zmian granic Galicji Wschodniej i Zachodniej, jak też szczegółowe materiały dotyczące utworzenia i zmiany granic poszczególnych jednostek podziału terytorialnego¹⁷. Szczególnie bogaty materiał zachował się do organizacji starostw powiatowych w 2. połowie XIX w.¹⁸ Zachowały się też dokumenty dotyczące ustanowienia granic powiatów sądowych, zarówno na terytorium podległym Sądowi Krajowemu we Lwowie, jak i w Krakowie¹⁹, oraz bogata korespondencja Gubernium i Namiestnictwa z władzami austriackimi, głównie Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Wartość historyczna tych materiałów jest tym większa, iż jedynie w stanie szczątkowym zachowała się w polskich i ukraińskich archiwach oryginalna dokumentacja galicyjskich starostw powiatowych.

Wiele możliwości badawczych stwarzają przechowywane w archiwach źródła statystyczne i demograficzne. Biorąc pod uwagę proveniencję tych materiałów można je podzielić na kościelne oraz państwowe. Wytworem władz państwowych, szczególnie przydatnym do badań historycznych, są akta państwowych spisów ludności. W monarchii austriackiej pierwszy powszechny spis ludności, oparty na

¹⁶ Bliższe informacje na ten temat zawierają publikowane pomoce informacyjne o zasobach archiwalnych wymienionych instytucji. Zob. *Przewodnik po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu*, Paryż-Warszawa 2000; *Polski Instytut Naukowy w Ameryce. Przewodnik po zbiorach archiwalnych*, oprac. S. Flis, Warszawa 2004; *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce*, oprac. P. Pietrzyk, Warszawa 2011. W druku znajduje się informator o zasobie archiwalnym Muzeum Polskiego w Chicago, przygotowany przez Edytę Targońska.

¹⁷ Materiały z 1. połowy XIX w. dotyczące kształtowania się granic Galicji, podziałów administracyjnych na Bukowinie zob. CPAHU we Lwowie, zesp. 146, Namiestnictwo Galicyjskie, op. 7, sygn. 124, 314–317, 401–402, 506–508, 1503, 1754, 1760–1761, 1934, 2549, 2826, 3022, 3023. Są tam jeszcze akta dotyczące podziału administracyjnego Galicji wraz ze spisem powiatów w 1853 r. (sygn. 3309) oraz materiały o przeprowadzeniu nowego podziału administracyjnego Galicji w 1865 r. (sygn. 3857). Archiwalia te powinny zostać skonfrontowane ze źródłami kartograficznymi. Por. М. Драк, *Карти останньої третини XVIII ст. як джерело до вивчення територіально-адміністративно поділу Галичини* [w:] *Картографія та історія України*, s. 101–108.

¹⁸ CPAHU we Lwowie, zesp. 146, op. 4, sygn. 3835–3907. Są to materiały dotyczące podziału administracyjno-terytorialnego poszczególnych starostw przeprowadzonego w latach 1871–1873. Dalsze teczki od sygn. 3908 do 3914 zawierają bardziej ogólne akta do administracyjno-terytorialnych podziałów Galicji w latach 1866–1914. Są to m.in. rozporządzenia, dyrektywy, spisy nowych jednostek administracyjnych.

¹⁹ CPAHU we Lwowie, zesp. 146, op. 4, sygn. 3831–3834.

nowoczesnych zasadach, przeprowadzono w 1857 r. Kolejne odbyły się w latach 1869, 1880, 1890, 1900 i 1910²⁰. W polskich archiwach nie zachowały się niestety oryginały arkuszy spisów ludności prowadzonych na terenie Galicji od połowy XIX w. Są one przechowywane w archiwach austriackich w Wiedniu. Część z nich została wydana drukiem i jest dostępna w polskich bibliotekach. Publikowano też wykazy miejscowości opracowane na podstawie wyników spisów. Do najbardziej znanych należą skorowidze miejscowości w Galicji Jana Bigo²¹, opracowany na podstawie spisu z 1910 r. oraz Szymona Chanderysa²², powstały w oparciu o spis ludności z 1900 r. W aktach Namiestnictwa galicyjskiego zachowały się natomiast szczegółowe instrukcje dotyczące organizacji spisów ludnościowych i przebiegu tej akcji, korespondencja w tej sprawie ze starostwami powiatowymi i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, jak też dane ze spisów ludności miasta Lwowa z lat 1857–1914²³. Ważne informacje w tymże zespole akt zawierają statystyczno-topograficzne sprawozdania ze stanu poszczególnych powiatów, a także cyrkulów z 1. połowy XIX w.²⁴ Te ostatnie mogą być szczególnie pomocne przy badaniu podziałów terytorialnych oraz dziejów ustrojowych Galicji w 1. połowie XIX w., które do tej pory nie doczekały się szczegółowej monografii. Pewnym utrudnieniem mogącym skłaniać badaczy do zajmowania się raczej późniejszym okresem dziejów Galicji jest z jednej strony duże rozproszenie i niekompletność źródeł, z drugiej zaś fakt, iż niemal całość zachowanej rękopiśmiennej dokumentacji pisana jest odręcznym „gotykiem” niemieckim.

Innym typem państwowych źródeł statystyczno-demograficznych są schematyzy galicyjskie, wydawane w języku niemieckim już od 1. połowy XIX w.²⁵, a od drugiej połowy tego stulecia także w języku polskim. Należy zwrócić uwagę, iż z czasem rosła także głębia informacji w nich zawartych. Obecnie stanowią one olbrzymie źródło informacji o podziałach terytorialnych i administracyjnych różnych szczebli, zarówno kościelnych, jak i państwowych, a także o obsadzie personalnej najważniejszych urzędów i instytucji na terenie Galicji.

Warto także zwrócić uwagę na możliwości wykorzystania do badań statystyczno-demograficznych nietypowych dla tego zagadnienia i przez wiele lat niedocenianych przez historyków rodzajów źródeł, m.in. akt metrykalnych²⁶ i no-

²⁰ Analizy wyników tych spisów dokonał K. Zamorski w publikacji: *Transformacja demograficzna w Galicji na tle przemian ludnościowych innych obszarów Europy Środkowej w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, Kraków 1991.

²¹ *Najnowszy skorowidz wszystkich miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji i Bukowinie*, Lwów 1914.

²² *Kompletny skorowidz miejscowości w Galicji i Bukowinie*, Lwów 1909.

²³ CPAHU we Lwowie, zesp. 146, op. 4, sygn. 3346–3356.

²⁴ Tamże, sygn. 156–175. Zachowały się opisy dla cyrkulów: myślenickiego, przemyskiego, nowosądeckiego, stryjskiego, siedleckiego, tarnowskiego, jaśliskiego i żółkiewskiego.

²⁵ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr...*, Lwów 1782–1844. W latach 1844–1854 ukazywały się pod tytułem: *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien*, a od lat 70. XIX w. wznowiono je w języku polskim pod tytułem: *Schematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok...*

²⁶ Dokumentację metrykalną wykorzystał do badań demograficznych, a następnie przygotowania dokumentacji kartograficznej m.in. Z. Budzyński, *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1, *Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna*, t. 2, *Dokumentacja statystyczna i kartograficzna*, Przemysł-Rzeszów 1993.

szar Galicji, zamieszkały przez różne wspólnoty wyznaniowe wymaga nadal szczegółowych badań, w tym prowadzonych pod kątem struktury organizacyjnej poszczególnych grup wyznaniowych i religijnych oraz następujących zmian w okresie galicyjskim. Pierwszym krokiem w tym kierunku w odniesieniu do terytorium Galicji jest publikacja Zdzisława Budzyńskiego, prezentująca wyniki jego badań nad organizacją wspólnot wyznaniowych na obszarze lwowskiej metropolii kościelnej w 2. połowie XVIII w.³¹

Zupełnie niezbadane pozostają też struktury terytorialne Kościołów protestanckich w Galicji (wyznania luterańskiego i kalwińskiego), jak też rozmieszczenie i zmiany w sieci kolonii niemieckich tworzonych w Galicji od końca XVIII w. Luki tej nie wypełnia powstałe na początku XX wieku opracowanie Józefa Buzka na temat rozsiedlenia ludności różnych wyznań i narodowości na terenie Galicji³². Nieoceniona do dziś praca Henryka Lepuckiego nie znalazła niestety kontynuatorów³³, zaś podejmowane w ostatnich latach prace badawcze historyków ukraińskich na temat niemieckiej kolonizacji Galicji wymagają pogłębienia i dalszego wyjaśnienia wielu kwestii³⁴.

Do najliczniejszych wspólnot wyznaniowych i religijnych w Galicji należeli katolicy trzech obrządków (rzymsko-, grecko- i ormiańskokatolickiego), protestanci (wyznania luterańskiego i kalwińskiego) oraz wyznawcy religii mojżeszowej. Organizacja terytorialna Kościoła łacińskiego na terytorium należącym do Austrii w latach 1772–1918 ulegała kilkakrotnym zmianom. Po 1772 r. na ziemiach zajętych przez Austrię znalazła się archidiecezja lwowska i diecezja przemyska, a także skrawki diecezji chełmskiej, kamienieckiej i łuckiej. W ramach dostosowywania granic struktur kościelnych do granic państwowych, na mocy dekretu cesarza Józefa II w 1782 r. do diecezji przemyskiej i lwowskiej wcielono fragmenty trzech wyżej wymienionych biskupstw. Kolejna zmiana nastąpiła w 1809 r., kiedy to Kraków został włączony do Księstwa Warszawskiego, w wyniku czego biskup krakowski utracił możliwość sprawowania rządów w galicyjskiej części diecezji krakowskiej. Ustanowiono wówczas wikariat generalny z siedzibą w Starym Sączu, który w 1821 r. przekształcono w diecezję tyńiecką, od 1826 r. nazywaną tarnowską. Od tej pory do metropolii lwowskiej, oprócz archidiecezji lwowskiej, wchodziły jeszcze biskupstwa przemyskie i tarnowskie. Tak ustalona organizacja Kościoła łacińskiego na terenie Galicji nie uległa zmianie do 1918 r., nie licząc drobnych korekt granicznych pomiędzy poszczególnymi diecezjami. Około połowy XIX w. na obszarze tym funkcjonowało ponad 830 parafii, pracowało ponad 1700 kapłanów i mieszkało ponad 2,1 mln wiernych³⁵.

atlasu jest książka B. Szadego, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010.

³¹ Zob. Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1, *Statystyka wyznaniowa i etniczna*; t. 2, *Atlas geograficzno-historyczny*; t. 3, *Studia z dziejów społecznych*, Przemysł-Rzeszów 2005–2008.

³² J. Buzek, *Rozsiedlenie ludności Galicji według wyznania i języka*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, t. 21, z. 2, Lwów 1909.

³³ H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938.

³⁴ Dorobek badaczy ukraińskich zebrano w publikacji: *Німецькі колонії в Галичині: Історія — Архітектура — Культура*, ред. Г. Петришин, Львів 1996.

³⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 7, *Czasy najnowsze 1815–1914*, Lublin 1991, s. 128.

Kościół greckokatolicki w Galicji posiadał także własną metropolię z siedzibą we Lwowie, przy czym jej granice nie pokrywały się z granicami metropolii łacińskiej, głównie ze względu na różnice w rozsiadleniu ludności obu obrządków. Społeczność greckokatolicka była skoncentrowana na obszarze tzw. Galicji Wschodniej. W zachodniej części Galicji, głównie na terenie łacińskiej diecezji tarnowskiej, mieszkała niewielka liczba wiernych grekokatolików. Po 1772 r. w granicach państwa austriackiego znalazły się w całości dwie greckokatolickie eparchie, lwowska i przemyska. W 1807 r. Stolica Apostolska reaktywowała greckokatolicką metropolię halicką z siedzibą we Lwowie. Do 1830 r., poza wymienionymi eparchiami, metropolii tej podlegała też diecezja chełmska, obejmująca parafie greckokatolickie leżące na terenie Królestwa Polskiego. W 1830 r. diecezję chełmską wyłączono z metropolii lwowskiej i podporządkowano bezpośrednio Stolicy Apostolskiej³⁶. W 1850 r. podjęto decyzję o utworzeniu diecezji w Stanisławowie i pomyśl ten zrealizowano w 1885 r. Nowa eparchia powstała poprzez wyłączenie części parafii z archidiecezji lwowskiej. Od tego czasu nie nastąpiły już żadne zmiany w organizacji greckokatolickiej metropolii lwowskiej, która do 1918 r. składała się z archidiecezji lwowskiej oraz diecezji przemyskiej i stanisławowskiej. W połowie XIX w. archidiecezja lwowska obrządku greckokatolickiego liczyła ponad 900 parafii, ponad tysiąc kapłanów i niemal 1,26 mln wiernych, eparchia przemyska składała się zaś z ponad 540 parafii, około 800 duchownych i ponad 800 tys. wiernych. Lwów był ponadto siedzibą trzeciej archidiecezji katolickiej, obrządku ormiańskiego. W połowie XIX w. lwowska archidiecezja ormiańska obejmowała 10 parafii, 27 księży i około 4500 wiernych.

Galicja była też obszarem zamieszkiwanym licznie przez wyznawców religii mojżeszowej, którzy stanowili trzecią co do wielkości grupę religijną i narodowościową tej prowincji. Organizacja gmin żydowskich w Galicji została określona w patencie cesarskim z 7 V 1789 r., który podzielił całą społeczność na 141 gmin wyznaniowych. Celem polityki austriackiej wobec Żydów było zrównanie ich w prawach z resztą ludności monarchii, przełamanie separatyzmu żydowskiego oraz stopniowa germanizacja. Kolejną reformą przeprowadzoną w 1890 r. w oparciu o ustawę „O urządzeniu zewnętrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego”, było wprowadzenie nowego podziału terytorialnego na 252 gminy żydowskie oraz ustalenie zasad ustrojowych gmin wyznaniowych. Ustawa nie tworzyła żadnych organów centralnych, gminy wyznaniowe miały się zaś zarządzić na podstawie osobnych statutów, zatwierdzanych przez władze państwowe. Wymienione przepisy obowiązywały aż do 1927 r.

Kolejną społeczność wyznaniową stanowili protestanci, uznani prawnie w monarchii habsburskiej po ogłoszeniu w 1781 r. przez cesarza Józefa II patentu tolerancyjnego. Wyznawcy Kościoła protestanckiego w Galicji (obrazdku luterańskiego i kalwińskiego) rekrutowali się głównie z osadników niemieckich

³⁶ Greckokatolicka diecezja chełmska utrzymała się do 1875 r., kiedy to dekretem władz carskich została zlikwidowana, a na jej terytorium utworzono prawosławną diecezję chełmsko-warszawską. Część ludności tej diecezji oparła się przymusowemu przejściu na prawosławie i w 1905 r., po wydaniu przez cara Mikołaja II ukazu tolerancyjnego, przeszła do Kościoła łacińskiego. Około 1/3 duchownych grekokatolickich, którzy sprzeciwili się przyjęciu prawosławia, zbiegła do greckokatolickiej archidiecezji lwowskiej oraz eparchii przemyskiej, gdzie znalazła zatrudnienie w tamtejszych parafiach.

osiedlanych planowo na terenie Galicji od lat 80. XVIII w. (tzw. kolonizacja józefińska)³⁷. Największe liczebnie gminy ewangelickie powstały w tym okresie w powiatach mieleckim i leżajskim. W połowie XIX w. w 19 obwodach galicyjskich mieszkało ponad 28 tys. protestantów wyznania luteranckiego oraz prawie 2 tys. osób wyznania reformowanego (kalwińskiego)³⁸.

Do podjęcia szczegółowych badań nad strukturami organizacyjnymi i zmianami w ich obrębie w odniesieniu do wymienionych wspólnot wyznaniowych skłania olbrzymi materiał źródłowy zgromadzony w archiwach polskich i ukraińskich. Na szczególną uwagę zasługują zespoły akt wyznaniowych pozostałych po działalności diecezji przemyskich dwóch obrządków oraz metropolii lwowskich trzech rytów (rzymsko-, grecko- i ormiańskokatolickiego), a także po działalności Kościołów protestanckich oraz gmin żydowskich. Archiwalia zgromadzone w zespołach akt centralnych władz diecezji i metropolii (głównie ordynariatów i konsystorzów) pozwalają na badanie zarówno struktury terytorialnej Kościołów w Galicji, jak też podziałów wyznaniowych i narodowościowych ludności zamieszkującej tę prowincję.

Biorąc pod uwagę losy archiwów różnych wyznań z terenu Galicji należy stwierdzić, że po II wojnie światowej w archiwach aktotwórców pozostały jedynie akta wytworzone przez Kościół rzymskokatolicki i jego instytucje. Materiały z terenu byłej Galicji są obecnie przechowywane w następujących archiwach kościelnych: Archiwum Archidiecezjalnym obrządku łacińskiego w Przemyślu, Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum abpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie³⁹. Ponadto szczątkowe materiały wytworzone przez Kościół rzymskokatolicki na obszarze Galicji znajdują się w zasobach Archiwum Państwowego w Przemyślu⁴⁰, Archiwum Państwowego w Rzeszowie⁴¹ i Archiwum Narodowego w Krakowie⁴². Odrębne zasoby posiadają archiwa zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich, które jednak ze względu na swoją specyfikę i zamknięty charakter pozostają

³⁷ Szczegółowe informacje o przebiegu i rezultatach akcji kolonizacyjnej zob. H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna*, passim.

³⁸ *Rys statystyczno-geograficzny Galicji Austriackiej*, Poznań 1842, s. 10; H. Stupnicki, *Galicya pod względem geograficzno-historycznym*, Lwów 1849, s. 41–97.

³⁹ W jego skład wchodzi dawne zbiory Archiwum, Biblioteki i Muzeum Metropolii Lwowskiej obrządku łacińskiego istniejące w okresie powojennym w Lubaczowie.

⁴⁰ Są to akta 22 parafii z łacińskiej diecezji przemyskiej (głównie księgi metrykalne, korespondencja, akta finansowe) oraz kopie ksiąg metrykalnych z 11 parafii dekanatu lubaczowskiego byłej łacińskiej archidiecezji lwowskiej. Miejscowości te po II wojnie światowej znalazły się w granicach państwa polskiego. Szczegółowy wykaz materiałów archiwalnych zob. A. Krochmal, *Akta wyznaniowe w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*, Przemyśl 1993, s. 152–159.

⁴¹ Do materiałów tych należą zachowane fragmentarycznie akta parafii rzymskokatolickiej w Trzcianie (1788–1897) oraz Rzymskokatolickiego Urzędu Parafialnego w Falkenbergu (1872–1940).

⁴² Archiwum to przechowuje m. in. akta niektórych parafii i klasztorów z Krakowa i diecezji krakowskiej. szczegółowe informacje o aktach instytucji kościelnych przechowywanych w archiwach państwowych są dostępne online na stronie www.archiwa.gov.pl w bazie danych SEZAM. Z kolei dane o aktach metrykalnych i urzędów stanu cywilnego, które są przechowywane w archiwach państwowych znajdują się na wymienionej stronie internetowej w bazie danych PRADZIAD.

najmniej rozpoznane⁴³. Ponadto dokumentują one przede wszystkim działalność własnych wspólnot.

Ocalałe zbiory z archiwów innych wyznań w okresie powojennym znalazły się w większości przypadków w zasobach archiwów państwowych. Część z nich uległa jednak już wcześniej bezpowrotnemu zniszczeniu w czasie różnych katakliizmów dziejowych, a przede wszystkim wydarzeń z okresu ostatniej wojny. Dotyczy to zwłaszcza akt gmin żydowskich. Ponadto w wyniku eksterminacji ludności żydowskiej w czasie II wojny światowej ocalone zbiory archiwaliów wytworzone przez tę społeczność pozostały bez opieki ich prawnych właścicieli. Obecnie niekompletne akta z gmin galicyjskich przechowują archiwa państwowe w Przemyślu i w Rzeszowie, Archiwum Narodowe w Krakowie, AGAD w Warszawie, Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie, a na Ukrainie: CPAHU we Lwowie i państwowe archiwa obwodowe w Iwanofrankowsku (dawniej Stanisławowie) i Tarnopolu. Podobny los spotkał akta Kościoła protestanckiego, którego stan posiadania w okresie powojennym gwałtownie się pomniejszył. Rozproszone i zachowane jedynie w stanie szcztąkowym materiały z byłych senioratów Kościoła ewangelickiego i ewangelickich gmin wyznaniowych znajdują się obecnie w zasobach archiwów państwowych w Krakowie, Przemyślu, Rzeszowie i AGAD, na Ukrainie zaś w wymienionych archiwach we Lwowie, Iwanofrankowsku i Tarnopolu.

Przetrwały natomiast w większości największe historyczne archiwa Kościoła greckokatolickiego z terenu byłej metropolii lwowskiej tego obrządku. Obecnie są one rozproszone w archiwach państwowych polskich i ukraińskich, do których trafiły po II wojnie światowej w związku z likwidacją Kościoła greckokatolickiego i jego struktur. Nastąpiło to w 1946 r. na tzw. synodzie lwowskim i począwszy od tego momentu Kościół greckokatolicki zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie, która do 1991 r. pozbawiona była własnej państwowości, mógł działać jedynie w podziemiu. Na terenie Polski najwięcej materiałów do dziejów Kościoła Wschodniego znajduje się w Archiwum Państwowym w Przemyślu. W jego zasobie przechowywane jest archiwum biskupstwa greckokatolickiego z okresu od końca XIII w. do 1946 r., archiwum greckokatolickiej kapituły katedralnej w Przemyślu z okresu od połowy XVI w. do 1946 r., akta greckokatolickich urzędów dekanalnych, parafii greckokatolickich oraz różnych instytucji, towarzystw i bractw kościelnych. Część archiwaliów Kościoła greckokatolickiego byłej metropolii lwowskiej, głównie księgi metrykalne z archidiecezji lwowskiej, diecezji przemyskiej i diecezji stanisławowskiej (od końca XVIII w. do II wojny światowej) jest przechowywana w AGAD⁴⁴ oraz w Urzędzie Stanu Cywilnego dla miasta stołecznego Warszawy⁴⁵.

⁴³ Podstawowe informacje o sieci archiwów kościelnych, w tym zakonnych w Polsce i o ich zasobach, zob. R. Nir, *Informator o archiwach, bibliotekach i muzeach kościelnych w Polsce*, „Chrześcijańcin w Świecie”, R. 9, 1977, nr 54; M. Dębowska, *Informator o archiwach zakonnych w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 69, 1998, s. 15–99; tejże, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2002.

⁴⁴ Szczegółowy ich wykaz jest dostępny online na stronie internetowej AGAD, zob. www.agad.archiwa.gov.pl/pomoce/gr298.xml <dostęp: 2015–10–15>.

⁴⁵ Zgodnie z obowiązującymi przepisami (Ustawa Prawo o aktach stanu cywilnego z 1986 r. oraz rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg

Główna część wymienionego archiwum eparchii przemyskiej obrządku wschodniego dotyczy właśnie okresu porozbiorowego, od 1772 do 1918 r. Pozwala to na szczegółowe zbadanie znaczących zmian, które nastąpiły po upadku państwowości polskiej, a zostały wprowadzone przez władze austriackie w organizacji Kościoła greckokatolickiego i łacińskiego, ale też innych wspólnot wyznaniowych na terenie Galicji. Jedną z głównych innowacji realizowanych od lat 80. XVIII w. była tzw. regulacja parafii i dekanatów, zarówno greckokatolickich, jak i łacińskich w diecezjach galicyjskich. Ten wieloletni proces, narzucony obu Kościołom katolickim przez władze austriackie, a powodujący ogromne zmiany w sieci dekanalnej i parafialnej (m.in. zmiany granic dekanatów, przynależności dekanalnej, likwidacje parafii, łączenie mniejszych jednostek w jedną) nie został dotychczas dokładnie przebadany⁴⁶.

Na wymienione działania władz państwowych nakładały się zmiany terytorialne i graniczne związane z kolejnymi rozbiorami państwa polskiego oraz działaniami wojennymi do 1815 r. i wymianą terytoriów pomiędzy państwami zaborczymi. Po 1815 r. nastąpił okres stabilizacji politycznej, ale w ciągu następnych kilkudziesięciu lat następowały różnego typu zmiany w organizacji wewnętrznej i sposobie zarządzania wspólnotami poszczególnych wyznań. Procesy te, bogato udokumentowane w materiałach archiwalnych, powinny zostać ukazane także w formie kartograficznej.

Ważne materiały źródłowe Kościoła greckokatolickiego z byłej metropolii lwowskiej znalazły się po II wojnie światowej na terenie Ukrainy, w większości w CPAHU we Lwowie. Do najważniejszych zespołów akt tego obrządku należą: Greckokatolicki Konsystorz Metropolitalny we Lwowie z lat 1300–1945, Greckokatolicka Kapituła Metropolitalna we Lwowie z lat 1746–1944, Greckokatolicki Ordynariat Metropolitalny we Lwowie oraz archiwum metropolity Andrzeja Szeptyckiego z lat 1865–1944⁴⁷. Zespoły te zawierają wiele istotnych danych do

stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczania oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów) w archiwach państwowych gromadzone były akta metrykalne mające ponad sto lat od momentu wytworzenia, zaś metryki nie mające stu lat przechowywały właściwe terytorialnie urzędy stanu cywilnego. W 2014 r. nastąpiła nowelizacja ustawy — Prawo aktach stanu cywilnego — i obecnie archiwa państwowe przejmują akta metrykalne urodzin dla których od momentu ich wytworzenia upłynęło sto lat, metryki ślubów i zgonów zaś po upływie 80 lat od wytworzenia. W przypadku akt metrykalnych z terenów byłej Galicji, które obecnie znajdują się poza granicami państwa polskiego, urzędem gromadzącym te materiały jest Urząd Stanu Cywilnego dla m. st. Warszawy. Szczegółowe informacje na ten temat dostępne są w bazie danych PRADZIAD; zob. www.baza.archiwa.gov.pl/sezam/pradziad.php <dostęp: 2015–10–15>.

⁴⁶ Problemy związane z tym zagadnieniem sygnalizowali: W. Kołbuk, *Granice i sieć parafialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej na przełomie XVIII i XIX w.* [w:] *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 3, red. S. Stępień, Przemysł 1996, s. 101–113; S. Nabywaniec, *Recepta reform kościelnych cesarza Józefa II w greckokatolickiej diecezji przemyskiej* [w:] tamże, s. 115–125. Zob. też: S. Nabywaniec, *Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772–1795*, „Premisla Christiana”, t. 5, 1992/1993, s. 95–103, 106–119.

⁴⁷ Zob. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie*, s. 321–327, 389–390. Część dokumentów z tzw. archiwum metropolity Szeptyckiego została wydana drukiem w serii źródłowej: *Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944*, т. 1, *Церква і церковна єдність*, Львів 1995; т. 1, *Церква і суспільне питання*, кн. 1–2, Львів 1998–1999.

organizacji wewnętrznej Kościoła greckokatolickiego i jej zmian na przestrzeni dwóch stuleci, jak też materiały o charakterze statystyczno-demograficznym, przygotowywane na poziomie diecezji, dekanatu, czy parafii. Do tej grupy akt należą spisy wiernych i wykazy duchowieństwa, dane statystyczne zbierane do schematyzmów diecezjalnych, w tym na temat społeczności innych wyznań na terenie danej miejscowości, akta wizytacji parafialnych, akta metrykalne, o których wartości badawczej była już mowa wyżej. Do badania zmian w strukturze organizacyjnej Kościoła greckokatolickiego w Galicji istotne znaczenie mają zachowane materiały obrazujące relacje z władzami państwowymi, w tym rozporządzenia Gubernium oraz Namiestnictwa, korespondencja władz kościelnych z organami władzy państwowej, materiały dotyczące roli Kościoła greckokatolickiego w życiu społeczno-politycznym i gospodarczym Galicji.

Wymienione archiwum we Lwowie przechowuje też źródła do organizacji wspólnot protestanckich, w tym akta ewangelickiej gminy lwowskiej z okresu od 2. połowy XVII w. do roku 1939. Materiały te obrazują proces reorganizacji wspólnot protestanckich po zajęciu Lwowa i Galicji przez władze austriackie, a następnie funkcjonowanie gminy lwowskiej i innych galicyjskich gmin ewangelickich. W aktach zespołu zachowały się m.in. materiały organizacyjne Kościoła ewangelickiego, statuty, okólniki i rozporządzenia władz świeckich i kościelnych, dane statystyczne o liczbie członków gmin, nauczycieli i uczniów szkół ewangelickich, akta personalne pastorów i nauczycieli, akta metrykalne oraz akta konfirmacji⁴⁸.

Do badania struktur społeczności żydowskiej pomocne mogą być akta Izraelskiej gminy wyznaniowej we Lwowie zachowane w CPAHU we Lwowie. Obrazują one sytuację i działalność gminy lwowskiej po zmianach przeprowadzonych w Galicji przez władze austriackie w 1789 r. Całą społeczność żydowską podzielono wówczas na 141 gminy wyznaniowe, którym nadano nowe ramy organizacyjne. Akta zespołu obejmują też materiały późniejsze, zachowane z okresu po kolejnej reformie ustrojowej dla gmin żydowskich w Galicji, przeprowadzonej w 1890 r. Rezultaty tych zmian miały wpływ na funkcjonowanie wspólnot żydowskich także po 1918 r., aż do okresu II wojny światowej. Wśród zachowanych materiałów na uwagę zasługują akta organizacyjne, w tym statuty gmin żydowskich, sprawozdania z działalności gmin, szkół, synagog i szpitali żydowskich, materiały dokumentujące przemieszczenia ludności żydowskiej w związku z falą emigracji z Rosji oraz z Niemiec przez wybuchem II wojny światowej⁴⁹.

Poza wyżej wspomnianymi wspólnotami wyznaniowymi, Lwów był od XIV w. siedzibą biskupstwa dla ludności ormiańskiej. W XVII w., po przyjęciu przez Ormian unii kościelnej z Rzymem powstały organy władzy diecezjalnej, wspierające arcybiskupa ormiańskiego we Lwowie. Jako rezultat tej działalności w zasobie CPAHU we Lwowie zachowały się akta Ormiańskiego Konsystorza Metropolitalnego z okresu od XVI do XX w. Pozwalają one na odtworzenie historii i stanu prawnego Kościoła ormiańskiego w Galicji, struktur organizacyjnych tej wspólnoty, liczebności wiernych i duchowieństwa⁵⁰.

⁴⁸ *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie*, s. 343–344.

⁴⁹ Tamże, s. 345–346.

⁵⁰ Tamże, s. 344.

Przedstawione powyżej wybrane grupy materiałów archiwalnych wskazują na ogromny potencjał badawczy tkwiący w zasobach archiwów polskich i ukraińskich w zakresie dalszych badań nad zagadnieniem podziałów administracyjnych państwowych i kościelnych byłej Galicji. W ostatnich kilkunastu latach podejmowane były próby realizacji wymienionych potrzeb badawczych w ramach różnego typu projektów. Jednym z takich przedsięwzięć był projekt naukowy: *Atlas historyczny Polski południowo-wschodniej (do 1939 r.)*. Zakładał on m.in. opracowanie podziałów administracyjnych różnych szczebli w Galicji Wschodniej w latach 1772–1918. Ich uzupełnienie miały stanowić mapy tematyczne dotyczące struktury wyznaniowej i narodowościowej ludności wymienionego obszaru. Podstawę kartograficzną programu tworzyła wymieniona już mapa K. Kumerera, która została zeskanowana, a następnie zmodyfikowana w oparciu o informacje zgromadzone w bazach danych. Wyniki podjętych wówczas prac zostały wykorzystane we wspomnianej publikacji Z. Budzyńskiego dla 2. połowy XVIII w. (zob. przypis nr 31). Wymagają one jednak kontynuacji i przygotowania analogicznych opracowań dla XIX i początku XX w.

Usprawnieniu pracy zarówno kartografa, jak i historyka, sprzyjają obecnie coraz większe możliwości docierania do poszukiwanych źródeł za pomocą internetu i funkcjonujących w nim baz danych. Możliwość uzyskania ogólnej orientacji w dokumentacji kartograficznej przechowywanej w polskich archiwach daje np. baza danych SEZAM oraz ZoSIA, stanowiące rodzaj elektronicznej centralnej kartoteki wszystkich zespołów archiwalnych przechowywanych w polskich archiwach państwowych. Dostęp do niej można uzyskać ze strony internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (www.archiwa.gov.pl) lub za pomocą wyszukiwarki: www.szukajwarchiwach.pl.

Poza siecią archiwów państwowych w Polsce zbiory kartograficzne i historyczne dotyczące Galicji przechowywane są w wielu bibliotekach i archiwach niepaństwowych, takich jak: Biblioteka Narodowa, Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego, biblioteka dawnego Wojskowego Instytutu Historycznego (obecnie Wojskowe Biuro Badań Historycznych), Centralne Archiwum Wojskowe, biblioteki uniwersyteckie. Istnieje w związku z tym potrzeba wzajemnej efektywnej wymiany informacji o posiadanych zbiorach. Rozwój nowoczesnych technologii w ostatnich latach, tworzenie elektronicznych katalogów i inwentarzy zasobów archiwalnych, a przede wszystkim realizacja licznych projektów digitalizacji zbiorów, a następnie publikowanie ich wyników w sieci internetowej niewątpliwie sprzyjają realizacji tego celu. Przykładem projektu mającego na celu scalenie informacyjne danych o materiałach archiwalnych z wykorzystaniem sieci internetowej jest realizacja wspólnego projektu polskich i ukraińskich archiwów, noszącego tytuł: *Redite ad Fontes. Źródła wspólnej pamięci*. W jego wyniku na stronie internetowej AGAD (<http://agad.gov.pl/inwentarze/testy.html>) udostępniono po digitalizacji ponad 850 tys. kopii akt metrykalnych z lat 1590–1911 ze wschodnich terenów przedwojennej Polski (potocznie określanymi mianem akt zabużańskich). Dzięki tej inicjatywie, zarówno środowiska naukowe, jak i ponad 1,5 mln polskich przesiedleńców ze wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej uzyskało możliwość bezpośredniego wglądu do interesujących ich archiwaliów. Dokumentacja pochodzi z parafii rzymskokatolickich, prawosławnych, greckokatolickich i ewangelickich oraz gmin wyznania mojżeszowego z terenu województw II Rzeczypospolitej: lwowskiego, tarnopolskiego,

stanisławowskiego, wołyńskiego i poleskiego. Najstarsza księga, z 1590 r., powstała w rzymskokatolickiej parafii Rumno w diecezji przemyskiej. Zawarty w księgach metrykalnych materiał zasadniczy, który tworzą wpisy aktów urodzenia i chrztów, ślubów oraz pogrzebów i zgonów, pozwala na uzyskanie informacji przydatnych w badaniach demograficznych i genealogicznych oraz w badaniach nad stosunkami społecznymi i strukturami kościelnymi na wymienionych obszarach. Wpisy w księgach metrykalnych stanowią też materiał uzupełniający do tworzenia spisów urzędników dawnej Rzeczypospolitej, zaś tzw. materiał przygodny — w postaci zapisków kronikarzy parafialnych, spisów wyposażenia kościołów czy treści kazań — jest cennym źródłem do poznania obyczajów, życia codziennego, dziejów politycznych i społecznych, kształtowania się wzajemnych relacji między wyznaniem, a także jest pomocny w studiach językoznawczych. Należy mieć nadzieję, że wymieniony projekt zostanie uzupełniony w najbliższym czasie o analogiczne kopie akt metrykalnych, zachowanych w zasobach ukraińskich archiwów państwowych. Podobne inicjatywy na polu digitalizacji i udostępniania *online* zbiorów do dziejów Galicji podejmowane są również przez inne archiwa państwowe, jak na przykład Archiwum Państwowe w Przemyślu, które udostępniło w ten sposób część akt metrykalnych z parafii greckokatolickich i rzymskokatolickich (www.przemysl.ap.gov.pl/skany/).

Uwaga badaczy powinna być też zwrócona na nowe możliwości wyszukiwania niezbędnych informacji o zasobach kartograficznych i materiałach opisowych za pomocą dużych portali europejskich. W ostatnich kilku latach pozycję dominującą w tym zakresie zyskały EUROPEANA (www.europeana.eu) oraz współpracujący z nią Europejski Portal Archiwalny (www.archivesportaleurope.net). Narzędzia te, gromadzące ogromne zbiory danych o materiałach archiwalnych z całej Europy, pozwalają na kompleksowe kwerendy zarówno w udostępnianych w nich informacjach z polskich archiwów państwowych, jak i archiwów obcych, w tym z byłych krajów monarchii austro-węgierskiej.

Anna Krochmal, Cartographic and historical sources to the administrative division of Galicia (1772–1918)

Summary

An integral part of historical research is to analyze the cartographic documentation for a given subject. In many cases, both the historians as well as cartographers use the same type of source but they do it in a different way. The aim of the article is to present the archival sources, mainly from the Polish and Ukrainian archives, serving both types of researchers who are dealing with administrative and political history of Galicia. The article focuses on the analysis of archival materials illustrating the administrative division of the state carried out by the Austrian authorities after 1772, as well as, territorial structures of various religious groups present in Galicia at that time. The structures of state and church were not the same, in addition, each of the denominations existing in Galicia had its own territorial organization, which was also developing. These issues should be investigated through the use of cartographic collections confronted with a typical historical sources.

Cartographic documentation to those problems consists mainly of maps and atlases developed in the late 18th and early 19th c. (by Frederic von Mieg, Joseph Liesganig, Anton Mayer von Heldensfeld, Hieronymus Benedicti) and created in the mid-19th c. collections

of so-called Galician Cadastre, numbering more than 40 000 maps and archival aids. They are now scattered in the Polish and Ukrainian archives. Additionally, the Austrian military maps from the late 19th and early 20th century are the other source.

Basic sources to the territorial and administrative division of Galicia in the era of post-partition are preserved at the holdings of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, mainly in the fond: Galician Governorship. The statistical and demographic sources are also rich in information (eg. the Austrian population censuses). The less common types of archival records such as vital records, or public notary files and exceptionally well-preserved files of the ecclesiastical institutions of different denominations are rarely used by historians.

Supplementary records for the subject are stored in other institutions in Poland (the State Archives in Katowice, Kraków, Przemyśl, Rzeszów and other archives and libraries in Warsaw, including the National Library, Archives of the Central Statistical Office of Poland, the Library of the Military Office for Historical Studies, The Central Military Archives, university libraries) and in the Ukraine (archives and libraries in Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil) and in Austria (archives and libraries in Vienna).

Słowa kluczowe: Galicja, kartografia